

Δημ. Κυριτάτα, *Η Αποκάλυψη του Ιωάννη και οι επτά εκκλησίες της Ασίας*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1994, σελ. 174

Τα τελευταία χρόνια σημειώνεται σοβαρή αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος του αναγνωστικού κοινού για την εποχή της ύστερης αρχαιότητας κατά την οποία εμφανίστηκε ο Χριστιανισμός. Το ενδιαφέρον αυτό εκφράζεται με πλήθος δημοσιεύσεων και εκδόσεων, κυρίως στο εξωτερικό αλλά και στην Ελλάδα, που πραγματεύονται τις συνθήκες που επικρατούσαν την εποχή εκείνη και τη θρησκευτική θύελλα που συγκλόνισε εκ θεμελίων την αρχαία κοινωνία.

Κατά τη γνώμη μου, το ενδιαφέρον αυτό, εν μέρει τουλάχιστον, οφείλεται και στο γεγονός ότι η εποχή εκείνη παρουσιάζει μεγάλες ομοιότητες με τη σημερινή, με κύριο χαρακτηριστικό τη βαθιά κρίση της κοινωνίας τότε και τώρα.

Τότε η αρχαία πόλη-κράτος είχε δώσει τη θέση της στο οικουμενικό κράτος —σήμερα έχουμε την παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, με επακόλουθο την ενσωμάτωση των εθνικών κρατών σε μεγαλύτερες πολιτικές ενότητες. Τότε η παγίωση της ρωμαϊκής ειρήνης εδραίωσε σε πολλούς την πεποίθηση (απατηλή, όπως αποδείχτηκε) πως κάθε μεταβολή της κρατούσας τάξης πραγμάτων με τη δύναμη των όπλων, με την επαναστατική ή πολιτική δράση ήταν αδύνατη. Σήμερα η κατάρρευση του λεγόμενου

υπαρκτού σοσιαλισμού δημιουργεί σε πολλούς ανάλογες εντυπώσεις. Και τότε όπως και τώρα οι πλούσιοι γίνονταν πλουσιότεροι και οι φτωχοί φτωχότεροι. Εν κατακλείδι, και τότε όπως και τώρα άλλαξε ο τρόπος παραγωγής, με επακόλουθο τις κοινωνικές αναστατώσεις, τις ταραχές και την ανασφάλεια.

Συνέπεσε, εξάλλου, πριν δυο χρόνια να γιορταστούν με επιδεικτική λαμπρότητα τα 1900 χρόνια από τη, συμβατικώς αποδεκτή, χρονολογία συγγραφής της *Αποκάλυψης*, του τελευταίου (κατά τη σειρά που έχει στην Αγία Γραφή) βιβλίου της Καινής Διαθήκης. Αυτό το παράδοξο, σκοτεινό, αλληγορικό και ταυτοχρόνως γοητευτικό κείμενο υποτίθεται ότι γράφηκε το 95 μ.Χ. στην Πάτμο, από τον Ευαγγελιστή Ιωάννη, τον αγαπημένο μαθητή του Ιησού, μολονότι πολλοί συγγραφείς το θεωρούν έργο κάποιου άλλου Ιωάννη.

Δυστυχώς, ο πλούτος των προπέρσινων εκδηλώσεων περιορίστηκε σε δαπανηρές τελετές και άλλες πανηγυριώτικα χαρακτηριστικές και δεν συνοδεύτηκε από κάποιες αξιόλογες επιστημονικές εργασίες. Τουλάχιστον από πλευράς Εκκλησίας ή των καθ' ύλην αρμόδιων πανεπιστημιακών δασκάλων δεν είχαμε καμιά σοβαρή δημοσίευση ή έκδοση. Το σοβαρό αυτό κενό πιστεύω ότι

καλύπτει (χωρίς αυτό να αποτελούσε, υποθέτω, την πρόθεση του συγγραφέα) η εργασία του Δημ. Κυρτάτα, *Η Αποκάλυψη του Ιωάννη και οι επτά εκκλησίες της Ασίας*.

Το ενδιαφέρον στοιχείο στην προκείμενη περίπτωση είναι ότι ο Δημ. Κυρτάτας, που διδάσκει αρχαία ιστορία στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Κρήτης, δεν είναι θεολόγος. Σπούδασε οικονομικές και ιστορικές επιστήμες στη Θεσσαλονίκη και το Λονδίνο και έχει στο ενεργητικό του πολλές αξιόλογες εργασίες στα ελληνικά και αγγλικά: Έχει εκδόσει τα βιβλία: *The social structure of the early christian communities* (Λονδίνο 1987), *Δούλοι, δουλεία και δουλοκτητικός τρόπος παραγωγής* (Πολίτης, Αθήνα 1987), *Επίκρισις – η κοινωνική δομή των χριστιανικών κοινοτήτων από τον πρώτο έως τον τρίτο αιώνα* (Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 1992) και έχει επιμεληθεί τα συλλογικά έργα: *Τα Εσόμενα – η αγωνία της πρόγνωσης στους πρώτους χριστιανικούς αιώνες* (Καρδαμίτσας, Αθήνα 1990) και *Όψις ενυπνίου – η χρήση των ονείρων στην ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα* (Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης-Ηράκλειο 1993), στα οποία περιλαμβάνονται οι εργασίες του: «Ιερείς και προφήτες», «Έκσταση ασκητισμός και προφητεία» και «Τα όνειρα της ερήμου». Πολύαριθμες είναι εξάλλου οι ανάλογου περιεχομένου δημοσιεύσεις του σε πολλά περιοδικά, ελληνικά και βρετανικά.

Χωρίς να θέλω να παραδοξολογήσω, πιστεύω ότι η ενασχόληση μη θεολόγων με θέματα θεωρούμενα κατ' εξοχήν θεολογικά, όπως, π.χ., η κριτική των βιβλικών κειμένων, είναι πολύ εποικοδομητική. Ίσως γιατί εκείνοι μπορούν να προσεγγίσουν τα θέματα αυτά από μια άλλη οπτική γωνία, μη προσιτή σε θεολόγους. Ο Δημ. Κυρτάτας, πάντως, με το βιβλίο του αυτό προσεγγίζει

τούτο το πολυσυζητημένο και αμφιλεγόμενο κείμενο με αυστηρά επιστημονικό τρόπο, τεκμηριώνοντας τα συμπεράσματά του βήμα προς βήμα.

Κατ' αρχήν, με στέρεα επιχειρήματα, αρνείται την πατρότητα της *Αποκάλυψης* από τον ευαγγελιστή Ιωάννη και την αποδίδει σε κάποιον προφήτη Ιωάννη, χριστιανό, εβραϊκής καταγωγής, που δε μιλούσε εκ γενετής τα ελληνικά και ο οποίος προφανώς είχε άμεση, προσωπική, εμπειρία των δεινών του ιουδαϊκού πολέμου και της πολιορκίας των Ιεροσολύμων. Τον τρόπο αυτής της εμπειρίας, ο συγγραφέας της *Αποκάλυψης* μετέπλασε σε προσδοκία για το μέλλον. Πολλά από όσα «προφητεύει» απηχούν τα δραματικά γεγονότα του πολέμου και της πολιορκίας. Πολύ εύστοχα ο Δημ. Κυρτάτας θεωρεί ότι τα βιβλία 4, 5 και 6 του *Ιουδαϊκού Πολέμου* του Φλάβιου Ιώσηπου αποτελούν την καλύτερη εισαγωγή για να κατανοήσει κανείς την *Αποκάλυψη*.

Ο Δημ. Κυρτάτας δέχεται ότι ο συγγραφέας της *Αποκάλυψης* εγκαταστάθηκε σε κάποια πόλη της Δυτικής Μικρασίας (που αποτελούσε τη ρωμαϊκή επαρχία της Ασίας) και έδρασε ως χριστιανός προφήτης, αναπτύσσοντας στενούς δεσμούς με τους πιστούς των εκεί εκκλησιών. Η *Αποκάλυψη* του απευθύνεται στους ηγέτες (τους αποκαλεί αγγέλους) επτά εκκλησιαστικών κοινοτήτων της Μικρασίας: της Περγάμου, της Σμύρνης, της Φιλαδέλφειας, των Θυατείρων, των Σάρδεων και της Λαοδίκειας. Ο συγγραφέας της *Αποκάλυψης* φαίνεται να γνωρίζει μόνο αυτές τις κοινότητες. (Οι προφήτες όπως ο Ιωάννης ήταν θρησκευτικοί κήρυκες και ηγέτες, οι οποίοι όμως αργότερα ήρθαν σε αντιπαράθεση με το διαμορφούμενο ιερατείο των πρώιμων εκκλησιών, εν συνεχεία δε άλλοι εκδιώχθηκαν και άλλοι δημιούργησαν δικές τους κοινότητες.)

Η *Αποκάλυψη* του Ιωάννη συνεχίζει την ιουδαϊκή αποκαλυπτική παράδοση και γι' αυτό ακολουθεί τη γενική γραμμή των παλαιότερων ιουδαϊκών αποκαλυπτικών κειμένων. Η συμβολική γλώσσα, οι αγγελικές δυνάμεις, οι δυνάμεις του κακού, η ανάσταση των νεκρών, η τελική κρίση και το μεσσιανικό βασίλειο, όλα γενικώς τα χαρακτηριστικά στοιχεία της ιουδαϊκής αποκαλυπτικής φιλολογίας, βρίσκονται σ' αυτή. Η κυριότερη διαφορά βρίσκεται στο πρόσωπο του Μεσσία-Χριστού και στη χριστιανική ερμηνεία που του δίνει. Ξεκαθαρίζει από την αρχή ότι ο Ιησούς είναι ο απεσταλμένος του Θεού κι αυτό βγάζει την *Αποκάλυψη* από την ιουδαϊκή ορθοδοξία. Γενικά, ο συγγραφέας της *Αποκάλυψης* αδιαφορεί για τον ιουδαϊσμό, ο οποίος μετά την καταστολή της επανάστασης των ζηλωτών περνούσε δύσκολες μέρες, θεωρεί τους Ιουδαίους ούτε λίγο ούτε πολύ *Συναγωγή του Σατανά* και, σε αντίθεση με τους ιουδαϊζόντες χριστιανούς, όπως ήταν ο Ιάκωβος ο Μικρός, επιζητεί τον πλήρη αποχωρισμό της νέας θρησκείας από την ιουδαϊκή.

Ταυτόχρονα, όμως, η *Αποκάλυψη* δε συμφωνεί με τους εξ εθνικών προερχόμενους χριστιανούς (και τον κύριο εκπρόσωπό τους, τον Παύλο), γιατί προπαγανδίζει τον απομονωτισμό των Εσάιων και τον αντιρωμαϊσμό των Ζηλωτών. Τη ρωμαϊκή εξουσία, την οποία ο Παύλος θεωρούσε θεόσταλη, την αντιμετωπίζει με έκδηλο μίσος. Ακόμη, η *Αποκάλυψη* δεν συμπίπτει ούτε με τη χριστιανική ορθοδοξία, όπως τουλάχιστον αυτή διαμορφώθηκε τον 4ο αιώνα, γιατί ο Ιησούς της *Αποκάλυψης* είναι πολύ διαφορετικός από τον Ιησού των Ευαγγελίων. Είναι υπερκόσμια μορφή, ο πρώτος και ο έσχατος ζων, ο κατέχων τα κλειδιά του Άδου και του θανάτου, που

κρατάει επτά αστέρας εν τη δεξιά αυτού και περπατά εν μέσω επτά λυχνιών χρυσών. Ο Ιησούς της *Αποκάλυψης* δεν γεννήθηκε από την Παρθένο Μαρία αλλά από μια υπερφυσική γυναικεία ύπαρξη περιβεβλημένη τον ήλιον και η σελήνη υποκάτω των ποδών αυτής, που θα γεννήσει αρσενικό παιδί, το οποίο μέλλει ποιμανεί τα έθνη εν ράβδω σιδηρά. Δεδομένου ότι *έθνη* (γκογίμ) οι Εβραίοι έλεγαν όλους τους μη ιουδαϊκής θρησκείας, είναι φανερό αφενός μεν ποιους αφορά η απειλή, αφετέρου δε πόσο κοντά στις ιουδαϊκές αντιλήψεις βρίσκεται ο συγγραφέας της *Αποκάλυψης*.

Ο συγγραφέας της *Αποκάλυψης*, κατά τον Δημ. Κυρτάτα, στρέφεται μεν κατά των απίστων (Ιουδαίων και Εθνικών), κυρίως όμως το μένος του κατευθύνεται κατά των χριστιανών εκείνων που ήθελαν να απολαύσουν τις ανέσεις, την ευμάρεια και τα οφέλη του κόσμου τούτου, να πλουτίσουν, να προβληθούν κοινωνικά, εγκαταλείποντας την αυστηρότητα και την εγκράτεια που επικρατούσαν στις πρώιμες κοινότητες. Αντίθετα με τις διαφαινόμενες τάσεις των περισσότερων πιστών (και οι οποίες τελικά επικράτησαν), ο Ιωάννης κήρυττε την κοινωνική απομόνωση, την αδιαφορία για τα εγκόσμια και την αφιέρωση των πιστών στην προετοιμασία για την επερχόμενη Συντέλεια του κόσμου και την τελική κρίση. Η διδασκαλία του Αποστόλου Παύλου, ο οποίος έβλεπε τους χριστιανούς ως ενεργά και χρηστά μέλη της ρωμαϊκής κοινωνίας, όχι μόνον αποσιωπάται τελείως, αλλά αντιμετωπίζεται εχθρικά. Στα πρώτα κεφάλαια της *Αποκάλυψης* περιγράφεται η κατάσταση των πρώιμων χριστιανικών εκκλησιών, σε μια εποχή που δεν είχε διαμορφωθεί κανενός είδους ορθοδοξία, όπου συχνές ήταν οι διχογνωμίες, οι διενέξεις, ακόμη και οι προδοσίες. Η αίρεση των Νικο-

λαϊτών, που προκαλούσε προβλήματα στις χριστιανικές κοινότητες, φαίνεται ότι αφορά ακριβώς τους οπαδούς του Παύλου.

Η *Αποκάλυψη* είναι γραμμένη αλληγορικά και με κώδικα καταληπτό μόνο από τους μεμυημένους. Εντούτοις, μπορούμε να αποκρυπτογραφήσουμε ορισμένες πληροφορίες, όχι για τη ζωή του Ιησού Χριστού αλλά για την τύχη κάποιων συντρόφων του και για συμβάντα που ακολούθησαν τη σταύρωση, όπως η πυρκαγιά της Ρώμης ή η πολιορκία της Ιερουσαλήμ, εφόσον ερμηνεύσουμε σωστά τον κώδικα. Η Ρώμη, επί παραδείγματι, αναφέρεται ως *Βαβυλών ή πόρνη* και η Ιερουσαλήμ ως *Σόδομα και Αίγυπτος*. (Κατ' ανάλογο τρόπο, στα χειρόγραφα του Κοιμυράν οι Ρωμαίοι αναφέρονται ως *Κύπριοι-Κιττείμ*.) Η *Αποκάλυψη* αναφέρεται εκτενώς στο Θηρίον, τον Αντίχριστο, την ενσάρκωση του πνεύματος του κακού. Δίνει το όνομα του Θηρίου χξς', δηλαδή 666. Ορισμένοι συγγραφείς το αποκρυπτογραφούν *Νέρων* και άλλοι *Δομιτιανός*.

Εύστοχη είναι η διαπίστωση του Δημ. Κυρτάτα ότι ο συγγραφέας της *Αποκάλυψης* διείδε τη σωστή φορά των πραγμάτων, δυο αιώνες πριν αυτή γίνει φανερή: ότι δηλαδή οι χριστιανοί βρίσκονταν σε επίθεση και όχι σε άμυνα. Απειλητική δύναμη δεν είναι η Ρώμη αλλά ο χριστιανισμός. Κάποια στιγμή η νέα θρησκεία θα κυριαρχούσε και θα προκαλούσε τη διάλυση της αυτοκρατορίας.

Ο Δημ. Κυρτάτας δέχεται ότι η *Αποκάλυψη* γράφτηκε στο τελευταίο τρίτο του πρώτου αιώνα και πήρε την οριστική μορφή της κατά την τελευταία δεκαετία του,

στα χρόνια του Καίσαρα Δομιτιανού. Στο σημείο αυτό έχουν κατά καιρούς εκφραστεί πολλές απόψεις. Άλλοι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι η *Αποκάλυψη* δεν είναι το νεότερο αλλά από τα αρχαιότερα βιβλία της Καινής Διαθήκης. Πρέπει, υποστηρίζουν, να γράφτηκε κατά το διάστημα μεταξύ της πυρκαϊάς της Ρώμης, την οποία μνημονεύει έστω και υπαινικτικά, και της πολιορκίας της Ιερουσαλήμ (δεν κάνει καμιά μνεία για την καταστροφή του Ναού), δηλαδή γύρω στο 69 μ.Χ. Αυτό επιβεβαιώνεται και από ένα εδάφιο της, που λέει:

Και βασιλείς επτά εισίν. Οι πέντε έπεσαν, ο εις εστίν, ο άλλος ούπω ήλθεν και όταν έλθη, ολίγον αυτόν, δει μείναι.

Οι πέντε βασιλείς που «έπεσαν» είναι οι Αύγουστος, Τιβέριος, Καλιγούλας, Κλαύδιος και Νέρων. Ο βασιλιάς που είναι στην εξουσία είναι ο Γάλβας και ο βασιλιάς που θα έλθει αλλά δεν θα μείνει πολύ ο Βιτέλιος. Πραγματικά, ο Νέρων αυτοκτόνησε στις αρχές του 68, ο Γάλβας βασίλευσε το υπόλοιπο 68 και μέρος του 69. Ο Βιτέλιος κυβέρνησε λίγους μήνες του 69. Ο Ειρηναίος πάντως, ένας από τους πρώτους πατέρες της Εκκλησίας, αναφέρει πως η *Αποκάλυψη* πήρε την οριστική μορφή της (όχι ότι γράφτηκε) την εποχή του Αυτοκράτορα Δομιτιανού, γύρω στα 90.

Το εξαιρετικά ενδιαφέρον βιβλίο του κ. Δημ. Κυρτάτα συμπληρώνεται με άφθονες και εμπεριστατωμένες επεξηγηματικές σημειώσεις και με πλούσια βιβλιογραφία, ενώ είναι εφοδιασμένο και με πλήρες ευρετήριο.

Δημ. Σαραντάκος